

ΚΥΚΛΟΣ «ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑ»

Η Σμύρνη κι η Σμυρνιά
μουσική παράσταση

πέμπτη 8 μαρτίου 2012
ώρα 19.30

στο Συνεδριακό Κέντρο Κάρολος Παπούλιας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η Σμύρνη κι η Σμυρνιακή μουσική παράσταση

Το «σμυρναϊκό» είναι είδος παρεξηγημένο: συνήθως εννοείται ως ο άμεσος πρόδρομος του ρεμπέτικου, οπότε, εν ονόματι της ιστορικής τους ενότητας και συνέχειας, πολλά σμυρναϊκά ερμηνεύονται σήμερα ως ρεμπέτικα. Ωστόσο στην πρώτη της συνθήκη, η μουσική της Σμύρνης δεν είναι τόσο ομοιογενής, όσο αφήνει να εννοηθεί η πρόσφατη δισκογραφία των «αναβιώσεων».

Η αποψινή παράσταση έχει στόχο να βάλει στη σκηνή δύο Σμυρνιακές, που σχηματικά προσωποποιούν δύο εκδοχές της σμυρναϊκής μουσικής: Από τη μια η ελαφρά εκδοχή, με το βλέμμα στραμμένο στην Ευρώπη, στενά επηρεασμένη από το ναπολιτανικό τραγούδι, με συγκερασμένο οργανολόγιο και λυρικό ύφος. Η γλώσσα της είναι λόγια, επιτηδευμένη, απηχώντας την εγγράμματη κουλτούρα μιας εύπορης αστικής κοινωνίας, της οποίας ο κοσμοπολιτισμός δεν αποστρέφεται ωστόσο την πηγαϊότητα και την αμεσότητα των λαϊκών μουσικών που κατακλύζουν την πόλη. Ακούγεται σε χοροεσπερίδες και σε κέντρα διασκέδασης και εκφράζεται με τις μαντολινάτες και τις εστουδιαντίνες, σύνολα μιας ευγενικής και εκλεπτυσμένης ελαφράς μουσικής δωματίου, που καμιά σχέση δεν έχουν με τα επικά μεγέθη των πρόσφατων «αναβιώσεων». Από την άλλη, η λαϊκή εκδοχή, όχι λιγότερο πολυπολιτισμική, προκύπτει σαν συγκρητισμός όλων των ιδιωμάτων που ακούγονται στη Σμύρνη, και προτιμά εμφανώς τα μικροδιαστήματα της Ανατολής, τα οποία εκφράζονται από μη συγκερασμένα όργανα και προπαντός από χαρισματικές φωνές, που ο λαϊκός κόσμος ανάγει σε είδωλα. Είναι πανταχού παρούσα σε όλες τις εκφάνσεις του σμυρναϊκού λαϊκού πολιτισμού, και φλερτάρει συχνά με το αντίστοιχο μουσικό είδος της ευρύτερης υπαίθρου.

Η όσμωση ανάμεσα στις δύο εκδοχές είναι κανόνας: πολλές φορές οι ίδιες μελωδίες τραγουδιούνται με τους δύο τρόπους, ανάλογα με το περιβάλλον, οι μουσικοί ιδιωματολισμοί φιλτράρονται ποικιλοτρόπως έθην κακείθην, οι αστικοί μύθοι διαχέονται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Η δική μας προσέγγιση παίρνει το μονοπάτι ανάποδα: ηθελημένα πολώνουμε τα ύφη, φιλοδοξώντας να ψηλαφίσουμε δυο κόσμους που είναι στην πράξη παραπληρωματικοί, γεμάτοι από τα χρώματα μιας κοινωνίας που εκφράζεται σε πληθυντικό αριθμό.

Στην παράσταση, δυο τραγουδίστριες επιχειρούν να έλξουν την ίδια ορχήστρα σε κατευθύνσεις φαινομενικά αντίρροπες, αλλά κατά βάθος συγκλίνουσες, τόσο στα θέματα, όσο και στις μουσικές. Και οι δυο αναλαμβάνουν ρόλο δυναμικό, κατά το μοντέλο του εμβληματικού χαρακτήρα της Σμυρνιακής όπως αποτυπώνεται στην στιχουργική, είτε αυτή είναι επιτηδευμένη και λόγια, είτε είναι αυθόρμητη και λαϊκή. Αυτόν τον χαρακτήρα υπογραμμίζει καθ' υπερβολήν και η αμιγώς γυναικεία ορχήστρα, με εξαίρεση τον (δημοφιλέστατο μεταξύ των φοιτητριών του ΤΑΠΜ) Δημήτρη Μυστακίδη, στον οποίον οφείλεται η μουσική διδασκαλία. Η παρουσία του έχει ρόλο αντιστικτικό στο πλεόνασμα θηλυκότητας και αθησιασμού με το οποίο έχει ταυτιστεί στη φαντασία μας η σμυρναϊκή κουλτούρα.

Βιβλιογραφία:

Καλυβιώτης Α., Σμύρνη. Η μουσική ζωή 1900-1922. Η διασκέδαση, τα μουσικά καταστήματα, οι ηχογραφήσεις δίσκων, Mucic Corner - Τήνελλα, Αθήνα 2002

Κοκκώνης Γ., «Alaturca, alafanca και το Καφέ-αμάν», ανακοίνωση στη διεθνή συνάντηση *The Ottoman Past in the Balkan Present: Music and Mediation*, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου – 2 Οκτωβρίου 2010 (υπό έκδοση)

Κουνάδης Π., *Εις ανάμνησιν στιγμών ελκυστικών*, Κατάρτι, Αθήνα 2001

Χατζηπανταζής Θ., *Της ασιατίδος μούσης ερασταί...*, Στιγμή, Αθήνα 1986

Π α ί ζ ο υ ν:

Ο καθηγητής Δημήτρης Μυστακίδης (μπάσο και τζουρά) και οι φοιτήτριες του Τμήματος Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου:

Αγγελοπούλου Ανδριάντα	(μαντολίνο)
Γκάντα Δέσποινα	(κρουστά)
Ιωάννου Ιφιγένεια	(κανονάκι)
Καραϊσκού Κωνσταντίνα	(ακορντεόν)
Κοκκάλα Ελένη	(ούτι και μπουζούκι)
Λενά Μαρία	(βιολί)
Ρήγα Ιωάννα	(σαντούρι)
Σιγάλα Ασημίνα	(τραγουδι)
Σφακιανάκη Φρόσω	(κιθάρα)
Τσακανίκα Μαρία	(τραγουδι)

Τα κομμάτια της παράστασης επελέγησαν από την Ερευνητική ομάδα για το ρεμπέτικο & αστικό λαϊκό τραγούδι του Εργαστηρίου ψηφιακής και έντυπης τεκμηρίωσης της ελληνικής μουσικής του Τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου, που πραγματοποίησε τις μουσικές καταγραφές και τις ενορχηστρώσεις. Πρωτότυπο ηχητικό υλικό από δίσκους 78 στροφών αντλήθηκε από το ψηφιακό Αρχείο ελληνικής μουσικής του Τμήματος Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής του ΤΕΙ Ηπείρου.

Επιμέλεια – κείμενα: Μαρία Ζουμπούλη, Γιώργος Κοκκώνης

1. Σε ξέχασα δεν σε πονώ / Τα μάτια και τα μάγουλα
Το εναρκτήριο αυτό δίδυμο έχει στόχο να οριοθετήσει το υφολογικό πλαίσιο της παράστασης, με δυο διαφορετικές ερμηνείες της ίδιας μελωδίας.

Η πρώτη είναι μια από τις πιο γνωστές συνθέσεις του δεξιότεχνη της λαϊκής κιθάρας Κώστα Σκαρβέλη (Πόλη 1880 - Αθήνα 1942). Ηχογραφήθηκε το 1938 με τον τραγουδιστή Γιώργο Κάβουρα, μόνιμο συνεργάτη του Σκαρβέλη, η ερμηνεία του οποίου όρισε και τα πρότυπα των τραγουδιών του, που αποτελούν τη γέφυρα μεταξύ του «σμυρναϊκού»

και του «πειραιώτικου» (που θα εννοηθεί αργότερα ως «κλασικό ρεμπέτικο»).

Η δεύτερη αποτελεί διασκευή της σύνθεσης του Σκαρβέλη από τον τραγουδιστή Γεώργιο Ξενόπουλο, ο οποίος συνέθεσε τους νέους στίχους και το ηχογράφησε στην Αμερική στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η χρήση της καθαρεύουσας και το εξευρωπαϊσμένο ύφος δεν είναι πρωτότυπη επινόηση: είχαν ήδη δημιουργήσει παράδοση στη Σμύρνη, στον αντίποδα του λαϊκού ρεπερτορίου.

2. Αμάν Κατερίνα μου

Το τραγούδι είναι ηχογραφημένο το 1937 ως σύνθεση του Παναγιώτη Τούντα (Σμύρνη 1884 - Αθήνα 1942). Φαίνεται όμως πως πρόκειται για διασκευή παλιότερης ανώνυμης δημιουργίας, του είδους των διγλωσσων αστικών λαϊκών τραγουδιών τα οποία ήταν δημοφιλέστατα στην Πόλη και την Σμύρνη πριν την εποχή των ηχογραφήσεων. Εδώ αποδίδεται στην πρώτη του αυτή μορφή, με ένα μόνο κουπλέ-ρεφρέν στα ελληνικά, που επαναλαμβάνονται με αντίστοιχο περιεχόμενο στα τουρκικά. Η ηχογράφηση του 1937 απαλείφει την τουρκική και προσθέτει άλλα δυο ζεύγη κουπλέ-ρεφρέν στα ελληνικά. Αυτά χαρακτηρίζονται από χιουμοριστική διάθεση, εντελώς ανομοιογενή με το πρώτο μέρος ως προς το στιχουργικό ύφος.

3. Μοδιστρούλα μου γλυκιά

Το τραγούδι είναι ηχογραφημένο στα τέλη της δεκαετίας του '20 στην Αθήνα ως σύνθεση του Παναγιώτη Βαϊνόδη, με ερμηνευτές τους Πωλ Γαδ και Γιώργο Σαβαρή. Οι τρεις τους ανήκαν στην φημισμένη σμυρναϊκή εστουδιαντίνα «Τα Πολιτάκια» των Βασίλη Σιδερέη και Αριστέδη Περιστέρη, και ακολούθησαν αυτόνομη καλλιτεχνική πορεία στην Αθήνα μετά το '22. Η σύνθεση και η ερμηνεία απηχούν έντονα το χαρακτηριστικό ύφος της σμυρναϊκής εστουδιαντίνας (μικρή ορχήστρα με μαντολίνα, κιθάρες και αντρικές λυρικές φωνές), το οποίο - σε αντίθεση με το αντίστοιχο «ελαφρό» των Αθηνών - εμπλέκει ευρωπαϊκά και ανατολίτικα μουσικά στοιχεία με τον χαρακτηριστικό αυθεντικό τρόπο της πολυπολιτισμικής Σμύρνης.

4. Ξανθή Εβραιοπούλα

Σύνθεση του Σταύρου Παντελίδη (Σμύρνη 1891 - Αθήνα 1956), ηχογραφημένη το 1934 στην Αθήνα με τη φωνή της Ρίτας Λιπατζή. Ανήκει στο λαϊκό ρεπερτόριο της Σμύρνης, που ενσωματώνει δίχως συμπλέγματα ποικίλα γλωσσικά δάνεια.

5. Η Σμυρνια

Ανώνυμη μουσική δημιουργία της Σμύρνης, με πολλές δισκογραφικές εκδόχες από τις αρχές του 20ού αιώνα. Η διασημότερη και αρτιότερη εκτελεστικά είναι η ηχογράφηση του 1920 στην Αμερική, με την ανεπανάληπτη φωνή της Μαρίκας Παπαγκίκα. Το 1930 ηχογραφήθηκε στην Αθήνα ως σύνθεση του Παναγιώτη Τούντα, ο οποίος εσφαλμένα θεωρείται ο δημιουργός της.

6. Η Μαρίτσα η Σμυρνιά

Το κλασικό αυτό τραγούδι του λαϊκού σμυρναϊκού ρεπερτορίου είναι σύνθεση του μεγάλου δεξιτέχνη του βιολιού Δημήτρη Σέμση ή Σαλονικιού (Στρώμνιτσα 1881- Αθήνα 1950), που ηχογραφήθηκε το 1929 στην Αθήνα με τραγουδιστή τον Αντώνη Νταλγκά. Οι στίχοι, με έντονα στοιχεία της μικρασιατικής αρχαί, προβάλλουν τις αρετές της Σμυρνιάς ως ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα, που επαναπροσδιορίζεται στις νέες συνθήκες της Αθήνας.

7. Η Σμυρνιά (Chanson pour elle)

Σύμφωνα με τον Μένιο Καλυβιώτη (που είχε την καλοσύνη να μας διαθέσει την πρωτότυπη παρτιτούρα), η σύνθεση αυτή του Eugène Poncin είναι ηχογραφημένη ήδη από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα στη Σμύρνη από «Τα Πολιτάκια», με τον Γιώργο Σαββαρή στο τραγούδι. Η εναλλαγή γαλλικών και ελληνικών στίχων, όπως και το εξευρωπαϊσμένο ύφος της εκτέλεσης, σκιαγραφούν το ποτρέτο μιας πόλης οικονομικά εύρωστης και βαθιά κοσμοπολίτικης, που την αποκαλούν «Παρίσι της Ανατολής».

8. Καρδιοκλέφτρα

Σύνθεση του Γιάννη Δραγάση ή Ογδοντάκη (Σμύρνη 1895 - Αθήνα 1958) ηχογραφημένη το 1929 με ερμηνευτή τον Δημήτρη Αραπάκη. Το τραγούδι, αν και συγκαταλέγεται στο λαϊκό ρεπερτόριο, παρουσιάζει πολλά στοιχεία ύφους εστουδιαντίας, με κυρίαρχο το γύρισμα του ρεφρέν σε ματζόρε.

9. Κουκλάκι μου

Η μεγάλη αυτή εμπορική επιτυχία του συνθέτη Παναγιώτη Τούντα έχει ηχογραφηθεί πολλές φορές με διάφορους ερμηνευτές. Η εκδοχή που παρουσιάζουμε βασίζεται σε ηχογράφηση του 1928 με την Ισμήνη Διατσέντε, τραγουδίστρια της επιθεώρησης, και είναι πιθανότατα η πρώτη εκτέλεση. Αν και το τραγούδι έγινε επιτυχία με τις λαϊκότερες εκδόχες του, το χαρακτηριστικό γύρισμα του ρεφρέν σε ματζόρε μαρτυρά τις καταβολές του από το ρεπερτόριο της εστουδιαντίας.

10. Γιατί να με γελάσεις

Πρόκειται για μια ακόμη σύνθεση του Κώστα Σκαρβέλη, ηχογραφημένη στην Αθήνα το 1935 με τη φωνή της Ρίτας Λιπατζή. Έχει όλα τα χαρακτηριστικά του λαϊκού σμυρναϊκού ύφους, με έντονα δάνεια από το ρεπερτόριο του καφέ-αμάν. Στο ρεπερτόριο αυτό έχουν ιδιαίτερο ρόλο οι τροπικότητες της Ανατολής, που εκφράζονται χαρακτηριστικά μέσα από δεξιτεχνικές φωνητικές ερμηνείες.

11. Δε σε θέλω πια

Κλασικό τραγούδι του ρεπερτορίου της εστουδιαντίας, ηχογραφημένο πάμπολλες φορές από το 1910 και μετά. Λίγοι γνωρίζουν ότι αντιγράφει μια αυθεντική σύνθεση του Vincenzo di Chiara, που είχε κυκλοφορήσει δυο χρόνια νωρίτερα στην Νάπολη. Η διασκευή της γνώρισε μεγάλη

επιτυχία στη Σμύρνη, με την οποία έχει έκτοτε ταυτιστεί. Όπως και το «Τικ-τακ», παρουσιάστηκε ως «ρεμπέτικο» μετά την δεκαετία του '80, με αρκετές αλλαγές στη μελωδία του ρεφρέν. Εδώ παρουσιάζεται η καλύτερη εκδοχή, η οποία ακολουθεί με μεγαλύτερη συνέπεια την αισθητική της εσπουδιαντίνας.

12. Μην ορκίζεσαι βρε φεύτρα

Το τραγούδι αυτό του Δημήτρη Σέμση πάνω σε στίχους του Γιώργου Πετροπουλέα, ηχογραφήθηκε στην Αθήνα το 1936, με ερμηνεύτρια την Ρόζα Εσκεναζού. Πρόκειται για ένα από τα μεγάλα κλασικά του λαϊκού σμυρναϊκού ρεπερτορίου, που γνώρισε μεγάλη εμπορική επιτυχία την εποχή του.

13. Τικ-τακ

Ανώδυμη λαϊκή δημιουργία πολλές φορές ηχογραφημένη τόσο στην Σμύρνη όσο και στην Πόλη ήδη από την δεκαετία του 1910, με διάφορους ερμηνευτές. Στην Ελλάδα το τραγούδι έγινε ευρέως γνωστό χάρι σε μια διασκευή του Μάρκου Βαμβακάρη κατά την δεκαετία του '60 και ηχογραφήθηκε πολλές φορές ως «ρεμπέτικο» κατά την περίοδο αναβίωσης του είδους μετά το 1980. Ωστόσο η δομή του παραπέμπει στο ελαφρό ύφος, δημιουργίες σε όλες τις κοινωνικές τάξεις της Σμύρνης.

14. Λιλή η σκανδαλιάρα

Η σύνθεση αυτή του Παναγιώτη Τούντα ηχογραφήθηκε στην Αθήνα το 1931. Η ερμηνεία της Ρόζας Εσκεναζού θεωρήθηκε πρότυπο του λαϊκού σμυρναϊκού ύφους, που διασώζει έντονα την αισθητική του καφέ-αμάν.

15. Το χασίς

Το τραγούδι αυτό είναι ηχογραφημένο στην Αθήνα πριν το 1930 με τις φωνές του Γιώργου Σαββαρή και του Λουσιέν Μιλιάρη. Αν και η σύνθεση του ελαφρού ύφους με το χασίς μοιάζει ανοίκεια σε όσους έχουν ταυτίσει τις απαγορευμένες ουσίες αποκλειστικά με το ρεμπέτικο, το δείγμα αυτό ωστόσο δεν είναι μοναδικό: το χασίς είναι αντικείμενο πολλών τραγουδιών αυτού του είδους, ενώ είναι το θέμα και μιας ομώνυμης επιθεώρησης.

16. Μόρτισσα Σμυρνιά

Σύνθεση του Κώστα Καρίπη σε στίχους Γιώργου Πετροπουλέα, ηχογραφημένη στην Αθήνα το 1937 με ερμηνευτή τον Κώστα Ρούκουνα ή Σαμιωτάκη. Παρά τις αναφορές στην γυναίκα της Σμύρνης, το τραγούδι ανήκει στον κόσμο του «ρεμπέτικου»: ένα διακριτό μουσικό είδος, που καθιερώθηκε κατά την δεκαετία του '30 από την ορχήστρα του μπουζουκιού, με στακάτο παίξιμο και διαστηματικό «στρογγύλεμα» (ίσο συγκερασμό) των μελωδικών αναπτυγμάτων.